

ERDEM

Sayı/Issue: 90 Haziran/June 2026

Değerlendirme: İki Dış Hakem/Evaluation: Two External Referees

Çift Taraflı Körleme/Double-Blind Review

Benzerlik Taraması Yapıldı/Similarity Scan Performed - intihal.net

Başvuru/Submitted: 14-06-2025

Kabul/Accepted: 10-04-2026

Yayın/Publication: 20-06-2026

İki Kültürcü Bilgi Yapısında Alexander von Humboldt'u Naturgemälde (Doğa Resmi) Üzerinden Konumlandırmak

Suat Yazan | 0000-0003-1398-3918 | syazan@kastamonu.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi/ Asst. Prof. Dr. | Kastamonu Üniversitesi/ University
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi/ Faculty of Humanities and Social Sciences
Coğrafya Bölümü/ Department of Geography
Kastamonu | Türkiye
<https://ror.org/015scty35>

Atf: Yazan, Suat (2026). "İki Kültürcü Bilgi Yapısında Alexander von Humboldt'u Naturgemälde (Doğa Resmi) Üzerinden Konumlandırmak", *Erdem*, Haziran, Sayı:90, s. 249-282.

Citation: Yazan, Suat (2026). "Positioning Alexander von Humboldt Through Naturgemälde (Nature Painting) Within the Two Cultures Structure of Knowledge", *Erdem*, June, Issue:90, pp. 249-282.

Makale Bilgileri Article Information

Yapay Zekâ Beyanı AI Disclosure

Çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zekâ tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, tarafımca bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content has been produced by myself in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Etik Kurul İzni Ethics Committee Approval

Çalışma etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

The study does not require ethics committee approval, and the data used were obtained through a literature review / published sources. It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and that all referenced works are listed in the bibliography.

Etik Bildirim

erdemdergisi@akmb.gov.tr

Complaints

erdemdergisi@akmb.gov.tr

Lisans License

Bu makale Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Dizinleme Bilgileri Indexing Information

Dergi TR Dizin, DOAJ, ERIH PLUS, MLA ve J-Gate tarafından dizinlenmektedir.

The journal is indexed in TR Dizin, DOAJ, ERIH PLUS, MLA and J-Gate.

Çıkar Çatışması Conflict of Interest

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

There is no potential conflict of interest in this study.

İki Kültürcü Bilgi Yapısında Alexander von Humboldt'u Naturgemälde (Doğa Resmi) Üzerinden Konumlandırmak

Öz

Bu makalede, modern coğrafyanın kurucu isimlerinden biri olarak kabul edilen Alexander von Humboldt ele alınmaktadır. Aydınlanmanın mekaniğe ve Romantizmin estetiğe dayanan düşünsel birikimini kendisinde toplayan Humboldt, kendine özgü bilimsel bir yaklaşım geliştirmiştir. Buna göre deneysel bilim ile sanat ve estetiği bir araya getiren “Humboldtcu bilim”, doğanın içsel güçler tarafından şekillenen bir bütün olduğunu; bunun da yalnızca bilimin ve estetiğin araçlarını bir arada kullanan bir bakış açısıyla anlaşılabilirliğini öne sürer. Dahası, nicel matematiksel bağlantılar ve karşılıklı ilişkiler keşfetmeye dayanan bu yaklaşım, doğadaki bilimselliğin bir ressamın bakışlarıyla dile getirilmesi üzerinde durur. Humboldt, söz konusu bakış açısını ise 1799-1804 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Güney Amerika seyahatinin bir çıktısı olarak ürettiği Naturgemälde (Doğa Resmi) aracılığıyla somutlaştırır. Doğanın bütün başat unsurlarının bir arada resmedildiği bir “mikro kozmos” niteliğindeki bu yeni bilimsel üslup, bilimsel verileri estetik çizimlerle ifade ederek, doğanın iç güçlerce canlı bir yapıya sahip olduğuna işaret eder. Naturgemälde’de belirginleştirdiği bu bilimsel vizyon, onun tek kültürcü bir bilgin olarak tanımlanmasını sağlar. Tek kültürcü bilim anlayışı, bilme biçimleri arasında sınır gözetilmeden doğru, iyi ve güzel arayışının farklı bilgi alanları üzerinde hakimiyete sahip kişilerce bir arada yürütülmesine karşılık gelmektedir. Bununla birlikte 17. yüzyıldan itibaren doğa bilimlerinin deneysel ve tümevarımsal yönteminin gittikçe başarı kazanması, iki kültürcü bir bilim pratiği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda makalede, birincil ve ikincil kaynakların incelenmesine dayanan doküman analizi yöntemiyle, Alexander von Humboldt’un bilim anlayışı Naturgemälde üzerinden değerlendirilmekte ve söz konusu anlayışın günümüzdeki yeri iki kültür kavramsallaştırması ışığında tartışılmaktadır. Bu çerçevede, sahip olduğu bütüncül ve kapsayıcı yaklaşımıyla iki kültür öncesindeki tek kültürcü geleneksel pratik içerisinde tanımlanan Humboldtcu bilim anlayışının, modern bilgi yapılarında meydana gelen iki kültürcü dönüşümden olumsuz yönde etkilenerek, coğrafya içerisinde kalıcı bir yer oluşturmadığı öne sürülmektedir. Bununla birlikte, özellikle son çeyrek yüzyılda belirginleşen fiziki ve beşerî coğrafya arasındaki diyalog inşa etme çabaları göz önüne alındığında, Humboldtcu yaklaşımının yeniden gündeme gelebileceğine dikkat çekilmektedir.

Anahtar kelimeler: Alexander von Humboldt, İki kültür, Naturgemälde, Humboldtcu bilim, Coğrafya.

Positioning Alexander von Humboldt Through Naturgemälde (Nature Painting) Within the Two Cultures Structure of Knowledge

Abstract

This article examines Alexander von Humboldt, who is considered one of the founding figures of modern geography. Humboldt, who synthesized the intellectual legacy of the Enlightenment—rooted in mechanics—and Romanticism—rooted in aesthetics—developed a unique scientific approach. Accordingly, “Humboldtian science”—which brings together experimental science with art and aesthetics—argues that nature is a unified whole shaped by internal forces, and that this can only be understood through a perspective that combines the tools of both science and aesthetics. Humboldt presents this perspective through Naturgemälde, which he produced as a result of his South American journey between 1799 and 1804. This new scientific style, which is a ‘microcosm’ in which all the main elements of nature are depicted together, expresses scientific data through aesthetic drawings, pointing to the fact that nature has a living structure with internal forces. The scientific vision he clarified in Naturgemälde led to him being defined as a single cultures scholar. However, with the growing success of the experimental and inductive methods of the natural sciences beginning in the 17th century, a two cultures scientific practice emerged. In this context, the article evaluates Alexander von Humboldt’s understanding of science through Naturgemälde and discusses the current place of this understanding in light of the two cultures conceptualisation. Within this framework, it is argued that Humboldt’s understanding of science has been negatively affected by the two cultures transformation that has taken place in modern knowledge structures and could not maintain a lasting position within geography. However, considering the efforts to build dialogue between physical and human geography that have become evident in the last quarter of a century, it is noted that Humboldt’s approach, which brings together science and art, may once again come to forefront.

Keywords: Alexander von Humboldt, Two cultures, Naturgemälde, Humboldtian science, Geography.

Giriş

“Kişiliğinin kararlılığıyla, düşüncesinin evrenselliğiyle, merakıyla, duyulur dünyayı dolaysız ve keskin algılayışıyla, eşsiz uzay sezgisiyle, varlığın dinamik yanını duyusuyla bir yeniden doğuş adamıdır. Hatta denebilir ki, yeniden doğuşun en derin eğilimlerinden bazıları, gerçekleştirilişini bir bakıma Leonardo’nun kafasında, onun insancılığında, Hıristiyanlığın Evren anlayışı karşısındaki açık ilgisizliğinde bulur.”

Bilim tarihçisi Alexandre Koyré (2004:125-150) tarafından doğumunun 500. yılına ilişkin kaleme alınan satırlardan derlenen bu ifadelerde Leonardo da Vinci; çağına damga vuran ve geleceği şekillendiren bir bilim insanı olarak betimlenir. Evrensel bir dahi olarak neredeyse “her işten” anlayan ve müzik, resim, heykel, mimarlık, tıp, mühendislik gibi pek çok alanda faaliyet gösteren Leonardo, eserlerinde bir yandan özgürlük ve yaratıcılığın bir yansıması olarak güzelliği diğer yandan da doğanın ve insanın mekanik işleyişini ortaya koyar. Bu bağlamda, bu “sanatçı mühendisi”, özünde birden fazla bilim alanında faaliyet gösteren bir bilgin olarak tanımlamak mümkündür. Kuşkusuz, uzun bir süre bilim sıfatının hakim tanımlayıcısı olan bu türlü geniş ve kapsayıcı geleneksel yönelim, karşılığını tek kültür kavramsallaştırmasında bulur.

Geleneksel anlayış, günümüzün kesin sınırlarla ayrılan disiplinlerinin aksine, bilimin birden fazla alanda söz söyleyebilen bilginler tarafından icra edilmesini ifade eder (Collins 2016:157). Güzел, iyi ve doğru olanın bir arada incelendiği bu pratik, oysaki 16. yüzyıldan itibaren serpilip gelişen modern dünya sistemi etkisiyle zayıflamış ve yerini iki kültürcü yapıya bırakmıştır (Gulbenkian Komisyonu 2011:14-15). Doğa bilimleri ve beşerî disiplinlerin taraflarını oluşturduğu bu yeni sistem (Snow 2001:93), bir yandan güzel, iyi ve doğru olanın bir arada ele alınmasını sonlandırırken, diğer yandan da bilimsel faaliyetlerin her biri kendi sınırlarına sahip uzman bilimciler tarafından yapılmasına alan açmıştır. Bilimsel yapıda derin bir dönüşümü tetikleyen ve coğrafyada da 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkili olan bu dönüşüm (Bekaroğlu 2016:131), kuşkusuz disiplindeki bütüncül (holistik) tarzın önemini kaybetmesini beraberinde getirmiştir. Söz konusu tarzın coğrafyada öne çıkan isimlerinden biri, Leonardo sonrasında devam eden çok yönlülüğün ve bilgin sıfatının bir taşıyıcısı olarak Alexander von Humboldt’tur.

Sanattan madencilige, botanikten coğrafyaya kadar farklı bilim alanlarında eğitim gören Alexander von Humboldt (1769-1859), su götürmez bir şekilde, Darwin'den önce 19. yüzyıl Avrupa'sında en popüler bilim adamıydı.¹ Çok sayıda eser yayımladığı gibi kendisi de pek çok sayıda eserin konusu olan Humboldt (Rupke 2008:13), çalışmalarıyla özgün bir yaklaşım inşa etmiş ve bu yönüyle de seleflerinden, şüphesiz haleflerinden de ayrılan bir entelektüel isme dönüşmüştür. Doğayı merkeze alan, deney ve estetiği kullanan, karşılıklı ilişki ve bütüncül temelli bir özgün (sui generis) bilime tekabül eden bu entelektüel stil, bu minvalde coğrafya sınırlarını aşarak, kökenini Aydınlanma ile Romantizm'de bulmuştur. Yaşamın dışsal ilişkileri ile çeşitli türlerdeki bilgilere karşı sahip olduğu ilginin bir sonucu olarak Humboldt (Humboldt 1845 [1858]:VIII), astronomi, coğrafya, jeodezi, ekoloji, mineraloji, elektrofizyoloji, siyasal bilimler, kartografi, klimatoloji, sömürge tarihi ve kültürel antropoloji gibi geniş bir yelpazede pek çok farklı bilim alanına katkılar sağlamıştır (Kraft 2015:279). Ancak onun bir bilgin (Cresswell 2013:39; Holt-Jensen 2014:54), kozmograf (Penck, 1928, aktaran Holt-Jensen 2014 54) ya da tek kültürcü bu yaklaşımı, özellikle coğrafyanın çağdaş döneminde oldukça sınırlı kalmış ve ana akım paradigmalarda içerisinde bir karşılık bulamamıştır.

Naturgemälde (Doğa Resmi) üzerinden Alexander von Humboldt'un bilim yordamını irdeleyen bu çalışmada, iki kültür kavramsallaştırması çerçevesinde onun coğrafyadaki yeri tartışılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, özellikle Humboldtçu bilimin günümüzde güçlü bir karşılık bulamaması ve geniş kitlelerce tercih edilmemesinin iki kültürcü bilim pratiğine geçişle doğrudan ilintili olduğu ve dahası coğrafyadaki iki kültür devriminin Humboldtçu bilim imkânını ortadan kaldırdığı savunulmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın temel amacı, Humboldt'un bilimsel sınırlarını tartışmak ve onun bilim anlayışının iki kültürcü pratik içerisinde kendisini üretememesini ele almaktır.

Alexander von Humboldt'un bilimsel yaklaşımını anlamayı ve açıklamayı amaçlayan bu çalışmada, yöntem olarak doküman analizi kullanılmıştır.

¹ Onun anısını yaşatmak için adı pek çok kere kullanılmıştır: Humboldt Akıntısı, Meksika'daki Sierra Humboldt, Venezuela'daki Pico Humboldt, Latin Amerika'daki düzinelerce amt ve park, Arjantin'de bir kasaba, Brezilya'da bir nehir, Ekvator'da bir gayzer, Kolombiya'da bir körfez, Yeni Zelanda ve Antarktika'daki dağ sıralarının yanı sıra Grönland'daki Kap Humboldt ve Humboldt Buzulu, Paris'teki Alexander de Humboldt Caddesi, Tazmanya ve Yeni Zelanda'daki nehirler ve şelaleler, yaklaşık 300 bitki ve 100 hayvan ismi (Wulf 2017:30-31).

Bu kapsamda akademik veritabanları ve kütüphaneler aracılığıyla derlenen kitap ve makale türündeki birincil ve ikincil kaynaklar, yazılı ve görsel dokümanlar çerçevesinde sistematik bir yaklaşımla incelenmiştir. Çalışmanın sınırları dahilinde, Alexander von Humboldt'a ait eserler değerlendirilirken, aynı zamanda çalışmada Humboldt'un günümüze değin süren etkilerinin ele alınmasının amaçlanması, ikincil kaynak kullanımının da gerekçesini oluşturmaktadır. Böylelikle, birincil ve ikincil kaynaklar betimsel ve eleştirel bir yaklaşımla irdelenmiş ve Humboldtçu bilim anlayışının gelişimi ve özellikleri ortaya konulmuştur.

Bu çalışma, beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın bağlamsallığına odaklanan giriş bölümünün ardından, bilgi yapılarında ifşa olan iki kültürcü dönüşümü ve bu dönüşümün coğrafyaya etkileri ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde, Aydınlanma ve Romantizm temelinde Humboldt'un entelektüel kökenleri detaylandırılırken, dördüncüsünde onun bilim yordamı açıklanmakta ve bunu Humboldtçu bilimin temel göstergesi olarak Naturgemälde'nin incelenmesi takip etmektedir. Son olarak sonuç bölümünde ise iki kültürcü dönüşüm çerçevesinde Humboldtçu pratiğin azalan etkisi tartışılmakta ve ayrıca onun bilim anlayışının günümüzde yeniden bir potansiyel olarak belirebileceğine değinilmektedir.

2. İki Kültürcü Dönüşüm ve Coğrafya

Bilim pratiğinde iki kültüre geçiş, modern dünya sistemiyle başlayan gelişmelerin bir yansımasını oluşturur. "Uzun 16. yüzyıl"dan itibaren Batı Avrupa'da ortaya çıkan kapitalizmle şekillenen modern dünya sistemi (Wallerstein 2011a:67), bir sosyal sistem olarak günümüze değin genişleyerek etkisini arttırmış ve bu süreçte ekonomik, politik ve kültürel alanlarla birlikte bilimsel yapıya da nüfuz ederek dönüştürmüştür. Bu bağlamda bilgi yapıları, modern dünya sisteminin siyasal, ekonomik ve sosyal örüntülerin meşruiyeti ve işlerliğinin temel bir ögesidir (Wallerstein 2007:67). Bilim ve diğer her şeyin kapitalist dünya ekonomisinin bir parçasını oluşturduğu ve bunların hepsinin iç içe geçtiği modern dünya sisteminde (Wallerstein 2011b:132), bütünleşik bilgi yapısı bir ayrıma uğrayarak dramatik bir dönüşüm geçirmiştir.

Söz konusu epistemolojik dönüşümü tanımlayan iki kültür kavramsallaştırması, Charles Percy Snow tarafından 1959'da verdiği bir konferansta ortaya konulmuştur (Snow 2001:2). Buna göre geleneksel tek kültürcü pratik, bilme biçimlerinin entelektüel ve kuramsal anlamda bir ayrım

göstermediğine (Bekaroğlu 2016:120) ve bilginler tarafından kozmoloji, doğa gözlemleri, ahlak, yönetim öğretisi gibi farklı bilgi alanlarının bilgi yapıları içerisinde temsil edilmesine atıfta bulunur (Collins 2016:157). Örneğin, Immanuel Kant, astronomi ve şiir üzerine olduğu kadar metafizik hakkında da ders verebilmekte, hatta devletlerarası ilişkileri konu alan bir kitap da yazabilmekteydi (Wallerstein 2011b:17). Böylelikle bu bütünleşik sistem içerisinde doğru, iyi ve güzel arayışı geniş vizyonlu kişilerce bir arada yapılmaktaydı (Wallerstein 2011b:19).

Bununla birlikte imalata dayalı kapitalist üretim tarzının bir sonucu olarak (Bernal 2009:454) bilginin giderek ölçüme dayalı, doğrulanabilir ve evrensel bir bağlam kazanması, doğa felsefesi olarak somutlaşan bu geleneksel yapının sorgulanmasına ve bilgi kuramsal bir kopuşa neden olmuştur. 17. yüzyıldan itibaren *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* (Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri) (1687) öncülüğünde, bilginin standartlarını koyan bir otorite olarak başarı kazanması, bu kopuşun taraftarları olan doğa bilimlerinin sözü edilen bütünleşik yapıdan kendilerini ayırmasına yol açmıştır (Anlı 2015:3). Bilginin değerden bağımsız ve deneysel gözlemlerden hareket eden tümevarımlara dayalı olması gerektiğini savunan, evreni mekanik terimlerle yeniden tanımlayan ve tek meşruiyet ve yetki alanı olarak kendilerini gören doğa bilimciler, felsefe ve türevlerini metafizik ve spekülasyon olarak kabul etmişlerdir (Stremlin 2007:29-30).

Spektrumun diğer ucunda yer alan beşerî disiplinler ise hipoteze ve deneye dayanan evrensel bilgi iddialarını şiddetle reddetmiş ve gerçeğe giden yolda analitik içgörünün, yorumlayıcı (hermenötik) duyarlılığın ya da empatik anlamının (*Verstehen*) rolü konusunda ısrarcı olmuşlardır (Wallerstein 2007:70). Böylelikle Auguste Comte tarafından isimlendirildiği üzere, bilim ve felsefe arasında vuku bulan bu “boşanma” sonucunda (Gulbenkian Komisyonu 2011:19) bir yandan “doğru”ya odaklanan “doğa bilimcilerinin” (fizik, kimya, astronomi, zooloji, matematik) diğer yanda da “iyi” ve “güzel”e yoğunlaşan “edebi entelektüellerin” (felsefe, klasikler, dil, sanat tarihi, müzikoloji, edebiyat) konumlandığı iki kültürcü bir yapı ortaya çıkmıştır (Gulbenkian Komisyonu 2011:18). Bu bağlamda tarihte ilk defa modern dünya sistemi içerisinde doğru, iyi ve güzelin arayışı arasında keskin bir ayrılık yaşanmıştır (Wallerstein 2007:86).

İki kültürcü bu yapı, aynı zamanda iki hizip arasındaki tematik ve epistemik açıdan derin uçurumları ve çatışmaları da içerisinde taşımaktadır (Snow 2001:159). Hemen belirtmelidir ki, doğa bilimcilerle temsil edilen

birinci kültür, ikinci kültürün gerçekliğe nesnel bir yorum getiremediğini ve bu nedenle de bilgi-dışı olduğunu savlarken; ikinci kültür tarafında konumlananlar ise gerçekliğin deneyler ya da nicel araçlarla ortaya çıkarılamayacak kadar derin olduğunu iddia etmişlerdir (Anlı 2015:4). Bu minvalde, her iki kamp da bilgiye erişimde kendisini tek geçerli yol olarak kabul etmiştir. En nihayetinde, bilim sıfatı gittikçe doğa bilimleriyle özdeşleşmiş ve kampın diğer tarafı ise bir salon bilimine dönüşmüştür (Mielants 2007:50).

Bu iki költürcü bilim yapılanması içerisinde sosyal bilimler ise 19. yüzyılda Fransız Devrimi gölgesinde şekillenmiştir. Fransız Devrimi'yle birlikte egemenliğin halka ait olması gerektiği ile toplumsal değişimin sürekliliğine yapılan vurgunun öne çıkması (Meglio 2007:77), sosyal dünyanın anlaşılması ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Doğa bilimleri ve beşerî disiplinlerden sonra üçüncü bir bilim kampı potansiyeli taşıyan sosyal bilimler, buna karşın kendine özgü bir bilim alanı inşa edememiş ve böylelikle iki költürün bir yansımaya dönüşmüştür (Gulbenkian Komisyonu 2011: 21). Sosyal bilim disiplinleri arasında iktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji doğa bilimleri; tarih, antropoloji ve şarkiyatçılık ise beşerî disiplinlerle yakın ilişki kurmuştur (Wallerstein 2000:239).

Modern dünya sistemi içerisinde coğrafya, bu dönüm noktasına başlangıçta direnç göstermiş ve ayak uyduramamıştır. Coğrafyanın II. Dünya Savaşı'nın sonlarına değin sürdürdüğü genellemeci, sentezci ve analitik olmayan doğası ile evrensel bilgi arayışı, disiplinin kategorileşmesini engelleyerek, onu iki költürcü bilim pratiğinin dışında tutmuştur (Gulbenkian Komisyonu 2011:30-31). Zira disiplinin 1950'ye kadarki modern coğrafya döneminde benimsediği keşifçilik, çevresel determinizm ve bölgeselcilik paradigmaları (Johnston 1986:7-8), coğrafyanın biricikliğini vurgulamış ve bunlar içerisinde özellikle bölgesel coğrafya her bir bilim alanının bir özneye sahip olduğunu ancak sadece coğrafyanın diğer bütün alanlardan parçalar taşıdığını söyleyerek bu biriciklik iddiasını zirveye taşımıştır. Bu doğrultuda coğrafya, diğer bilim alanlarından kendisini ayıran bir istisnacı kimliğe bürünmüştür (Schaefer 1953 [2018]:147).²

Bununla birlikte II. Dünya Savaşı'nı takiben coğrafyanın içsel dinamikleri kadar kendisi dışında yaşanan çeşitli gelişmeler, disiplinin bu tek költürcü yapısının çözülmesine yol açmıştır (Bekaroğlu 2016:130). Bu kapsamdaki

² Bazı atıflarda kullanılan iki tarihten ilki atıf verilen eserin ilk defa yayımlandığı tarihi ifade ederken, ikincisi ise bu çalışmada kullanılan versiyonuna karşılık gelmektedir.

gelişmelerin ilk adımını ise nicel devrim oluşturur. Nicelleşme süreciyle birlikte evrensel (nomotetik) ve yasa koyucu bir anlayışın gelişimi (Johnston-Sidaway 2004:77), coğrafyanın insan ve çevre etkileşimine dayanan ontolojisini ortadan kaldırmıştır. İkinci olarak ise özellikle 1968 hareketlerinin beslediği anlamlılık kriziyle (Tekeli 2014:5) kadınlar, azınlıklar, diğer cinsiyetler, çevre sorunları gibi başlıkların gündeme getirilmesine yönelik talepler, coğrafya içerisinde insan merkezli (hümanist, davranışsal) ve radikal (Marksist, feminist) paradigmaların ortaya çıkmasının imkânını sağlarken; disiplinde bir epistemolojik parçalanmaya yol açmış ve böylelikle coğrafya 1970'lerle iki kültürcü pratiği deneyimlemeye başlamıştır.

3. Humboldt'un Entelektüel Kökenleri

Kurucu etiketine ilişkin coğrafya içindeki geniş kabule karşın Humboldt'un coğrafya sınırlarını aşan bir çerçevede konumlandırılması oldukça yaygındır. Bu anlamda Rupke (1999:319-320) tarafından Humboldt, Aydınlanma kültürüne karşı tepkinin ilk öne çıkan temsilcisi, Aydınlanma projesinin önemli destekleyicisi ya da kardeşi Wilhelm von Humboldt ile birlikte Alman Klasisizminin hümanist "öncüsü olarak" değerlendirilmektedir. Bununla birlikte Humboldt'a ilişkin bu farklı konumlandırmalar, şüphesiz onun entelektüel soyağacından ilham almaktadır. Bu bağlamda Humboldt'un düşünsel evreni, Aydınlanmanın ampirizmi ve metodolojisini ile Romantizmin idealizmi, sezgiselliği ve bütüncüllüğü tarafından biçimlenmiştir. Her iki yaklaşım da gerek eğitim süreçleri, gerekse de sosyal ilişkilerle Humboldt üzerinde etkili olmuştur (Dettelbach 2001:13).

Prusyalı aristokrat bir ailede dünyaya gelen Humboldt, başlangıçta Aydınlanmanın mekanik yaklaşımı ile deney ve gözlemi esas alan yöntemini benimsemiştir. Henüz bir çocukken çeşitli bitki, hayvan ve kaya örneklerini toplayıp, onları tasnifleyen Humboldt (Kızıroğlu 1993:283); sonraki süreçte almış olduğu botanik, mineraloji, coğrafya, ekoloji ve jeoloji eğitimiyle de "ölçüm, deney gibi" bilimsel teknikler üzerindeki yeteneklerini geliştirerek bu eğilimi güçlendirmiştir. Bununla birlikte Humboldt'un 18. yüzyılın son çeyreğinde Paris'te geçirdiği yıllar, onun Aydınlanma düşüncesine olan yönelimini pekiştiren esas sürece karşılık gelmektedir.

Paris yıllarında Aydınlanmacı çizgiyi temsil eden Jean le Rond d'Alembert ve Paul Henri Thiry d'Holbach gibi Ansiklopedistler'in doğayı mekanik bir sistem olarak yorumlamasından etkilenen Humboldt (Buttimer 2001:106),

zamanla *Encyclopédie*'yi yazan grupla entelektüel ve sosyal diyaloglar kurmuştur (Laszlo 2004:281). Bunun sonucunda deneyler, gözlemler ve ölçümleri kullanarak ampirizmi, maddeciliği, ölçümleri ve deneyleri öne çıkaran Aydınlanma düşüncesine uyum sağlamıştır. Sonrasında Humboldt, söz konusu unsurları metodolojisinin temel araçları olarak benimsemiş ve çalışmalarını da bu anlayış doğrultusunda gerçekleştirmiştir. Böylelikle bilimsel *ölçümler* ve deneylerle çeşitli fenomenlerin açıklanması üzerinde durarak, Aydınlanma projesinin bir parçası haline gelmiştir (Dettelbach 2001:15).

Jeolog ve maden mühendisi olarak çalıştığı yıllarda (Unwin 1992:75), son bilimsel gelişmeleri ve araçları takip etmiş ve farklı konularda *çok sayıda* deney yapmıştır. *Örneğin* Freiberg Maden Akademisi'nde aldığı fizik, kimya, jeoloji ve madencilik derslerinin bir çıktısı olarak, farklı kayaların manyetik sapma üzerindeki etkisini incelemiş ve maden sahası içerisinde yeraltında yetişen bitkiler üzerinde deneyler gerçekleştirmiştir (Martin 2005:110). Sonraki süreçte deneylere yönelik bu ilgisi gelişerek sürmüştür. Yine, 1792'de Viyana ziyareti sırasında haberdar olduğu İtalyan bilim adamı Luigi Galvani'nin kasların elektriksel ve kimyasal uyarılmasıyla ilgili yaptığı deneyler doğrultusunda, elektrik aracılığıyla hayvanların kas ve sinirlerinde meydana gelen tepkilere bakmış (Kızıroğlu 1993:288; Wulf 2017:49) ve bu konuda *Experiments on Stimulated Muscular and Nervous Fibres (Uyarılmış Kas ve Sinir Lifleri Üzerine Deneyler)* (1797) adlı bir kitap yayımlamıştır. Bu dönemde kanın süt veya suya göre daha iyi bir elektrot olduğunu keşfetmesi (Kettenmann 1997:242) gibi yaklaşık 4000 kadar deney yapan Humboldt, bunlarla yetinmeyerek kendi bedeni üzerinde de *çeşitli* uygulamalar gerçekleştirmiştir (Wulf 2017:49).

Humboldt'un entelektüel yaklaşımını şekillendiren ikinci temel husus, Romantik akımdır. Kardeşi Wilhelm'in de yaşadığı Jena'da Johann Wolfgang von Goethe, Friedrich Schiller, Johann Gottlieb Fichte ve Friedrich Schelling gibi isimlerle haşır neşir olması, onu derinden etkilemiştir (Unwin 1992:75). Aydınlanmanın mekanik ve deneysel dünya anlayışına karşı çıkarak, iç ve dış dünya arasındaki ilişki üzerinde duran Romantik hareket, bu iki dünya arasındaki birliğin ancak sanat, şiir, duygular ve hayal gücü aracılığıyla kurulabileceği konusunda ısrar etmiştir (Wulf 2017:64). Onların nezdinde doğanın ruhsal ve estetik boyutlarını göz ardı eden, doğanın insanla ilişkisini aşırı rasyonalizmle saptıran ve dünyayı tamamen mekanik bir yaklaşımda ele alan deneysel bilim (Buttimer 2001:106), kendi içerisinde bir eksiklik

taşıyordu (Godlewska 1999a:112). Buna karşın doğal dünya ile yeni bir ruhsal birlikteliğe özlem duyan Romantikler (Guarin 2004:608) ise estetik ve ruhun söz konusu eksiklik karşısındaki önemini vurgulamış ve gerek insanın gerekse doğanın mistik özüne ulaşmaya çalışmışlardır.

Bunlar içerisinde özellikle Goethe, Humboldt üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Doğaya karşı büyük bir hayranlık besleyen Goethe, geniş bir kaya, fosil ve bitki koleksiyonu oluşturmuş ve temelde doğadaki çeşitliliğin ardında bir birlik olduğuna inanmıştır (Wulf 2017:56-57). O, *Metamorphosis of Plants (Bitkilerin Metamorfozu)* (1790) adlı makalesinde de ifşa ettiği üzere, canlı bir organizmanın yalnızca diğer parçalarla bir arada olduğu zaman çalıştığını ve dolayısıyla da bütünün parçaları tarafından şekillendirildiğini düşünmüştür (Humboldt 1847 [2010]: 22). Dahası, sanatla bilimin birlikteliğine inanan Goethe, edebi eserlerinde yoğun olarak bilimsel kavramlara ya da bulgulara yer vermiştir. Örneğin evlilik ve aşkı konu alan *Elective Affinities (Seçilmiş Yakınlıklar)* (1809) romanında, başlık olarak belli kimyasal elementlerin birleşme eğilimlerini betimleyen çağdaş bir bilimsel kavramı kullanmıştır (Wulf 2017:66). Goethe, sanat ve bilim arasındaki ilişkinin bir başka boyutu olarak görsellik üzerinde durur. Ona göre bir olgunun gelişimi ve işleyişi, her zaman soyut bilimin sınırları içerisinde anlaşılamazken, sanatsal repertuvarla tam olarak ortaya konulabilirdi (Mattos 2004:147). Zira sanat aracılığıyla üretilen bir imge, bir görüntünün kalıcılığını pekiştirmekteydi. Bu bağlamda ölümsüz eserlerinin pek çoğundaki doğa tasvirlerinde Goethe, sağladığı yüksek düzeydeki zevkin yanı sıra doğanın karakterini de ortaya koyar (Humboldt 1849 [2022]:13). Bir diğer isim olan ve “*Naturphilosophie*” ya da “doğa felsefesi” görüşüyle Romantizme önemli kuramsal katkılardan birini sağlayan Schelling ise doğanın mekanik bir sistem yerine canlı bir organizma olarak görülmesi gerektiğini belirterek, doğanın kendi birliği içinde anlaşılmasını savunmuştur (Wulf 2017:181).

Uzun yürüyüşler ya da yemekler gibi sosyal ilişkilerle yakın bir diyalog kurduğu Goethe, Humboldt'un fikirlerinin harlanmasında belirgin bir role sahiptir (Wulf 2017:58). Onun etkisiyle Humboldt, ölçmek ve deney yapmak kadar görmek, koklamak ve hissetmekle de ilgilenmeye başlamış ve titiz bir bilimsel ölçümün nesnelliği ile duygusal tepkilerin öznelliği arasında hiçbir çelişki görmemeyi benimsemiştir. Öyle ki Mattos'a göre (2004:150), Goethe'nin gerçek bilginin sanat ve bilim arasındaki yoğun bir ilişkiye dayanması yönündeki inancı, Humboldt'un hem eserlerinde bulunan

sanatsal niteliği hem de Goethe'den ne kadar etkilendiğini açıklar. Schelling ise Humboldt'un doğayı bütüncül bir perspektifle kavraması ve doğanın iç işleyişinin ortaya çıkarılmasına yönelik ilgisi üzerinde etkili olmuştur. Böylelikle Humboldt, Goethe ve diğer Romantik filozoflara benzer şekilde, doğayla ilgili bütünsel söylemi ve çeşitli doğa mekanizmalarının karşılıklı bir ilişki içerisinde olduğu tezini devam ettirmiştir (Millán 2014:13).

Dolayısıyla Humboldt, yakın gözlemler ve titiz ölçümler gibi Aydınlanma yöntemlerinin yanına bireysel algılar ve özneliliğin önemini de eklemiştir (Wulf 2017:65). Özellikle Goethe'nin Humboldt'u doğayla sanat ve hayal gücünü bir arada düşünmeye teşvik etmesi, onun sonraki yaşamında ampirik-deneysel olan ile estetik-ruhsal olanın birlikteliğine inanmasında oldukça etkili olmuştur. Bir diğer deyişle, Goethe'nin bu rolü, Humboldt'un doğaya yönelik fikirlerini şekillendirerek karşılıklı etkileşime dayanan evrensel bir yaklaşım hakkındaki fikirlerini kalınlaştırmıştır (Bowen 1970:223). Bu bağlamda onun Aydınlanma ve Romantizm arasındaki dilemmayı aşarak kurduğu diyalektik, her ne kadar Humboldt'u bir geçiş ismi yapsa da (Godlewska 1999b:236), onun son derece özgün ve farklı yeni bir yol geliştirmesini sağlamıştır.

4. Humboldtcu Bilim

Aydınlanma ve Romantizmin düşünsel ikliminden beslenerek olgunlaşan Humboldt, ortodoks düşünce sınırlarını aşarak, fiziki dünyanın tanımlanmasında hem ölçümlerden hem de hayal gücü ve hislerden beslenen, sanatsal bir bilimsel akıl yürütme arayışında olmuştur (Fetz 2017:660). Zira ona göre bir bilimsel bilgi, melez bir şekilde, aynı anda hem metodik (bilimsel) hem de güzel (estetik) olabilirdi (Ricota 2003, aktaran Fet 2017:659). Bu bağlamda bitkiler, kayalar, arazi şekilleri, iklimler, toprak, insan faaliyetleri gibi fenomenler arasındaki ilişkileri mercek altına alan Humboldt, bunları bir bütünün parçaları olarak gören öznel yargılarla gözlem ve kuram tabanlı açıklama arayışlarını uyumlu hale getirmeyi amaçlamıştır (Godlewska 1999a:120). Bir diğer anlamda o; bilim, estetik ve peyzajın nasıl birleştirilebileceğinin ve farklı özelliklere sahip doğa güçlerinin birbirleriyle nasıl sentezlenebileceğinin yolunu aramıştır (Humboldt 1847 [2010]: XVIIİ).

Onun özünde bir *doksa* (kanaat) olarak nitelendirilebilecek bu arayışı, Cannon'un (1978:73) kavramsallaştırdığı üzere bir "Humboldtcu Bilim" ortaya çıkarmıştır. Günümüzün disiplinler ayrımı kapsamında

değerlendirmekten uzakta, Humboldt'un yaşadığı döneme özgü olarak kabul edilebilecek olan bu kurgu, bilimsel doğruluk ve sanatsal temsil temelinde alan çalışmaları, estetik, gözlem ve ilişkiselliğin bir arada pratik edilmesini temel alır. Saf hayranlığın aklın yasalarına tabi tutulduğu bir tutumu benimseyen (Fuentes 2021:296) ve astronomi, fizik ve biyoloji gibi alanları coğrafi bir bakış açısıyla bir araya getiren bu pratik, nicel matematiksel bağlantılar ve karşılıklı ilişkiler keşfetmeye dayanır (Humboldt 1847 [2010]: XVIII). 1834 yılında yazdığı bir mektupta ifade ettiği üzere, doğanın incelenmesi, en nihayetinde doğanın kendisi gibi bütüncül bir izlenim bırakmalıdır (Humboldt 1860 [2022]: 31).

Godlewska'ya (1999a:242-251) göre Humboldtcu bilim yordamının öne çıkan beş özelliği söz konusudur: (1) kuram, açıklama ve neden, (2) hareket, değişim ve dağılım, (3) çoklu söylemsellik, matematikleştirme ve gözlem, (4) ölçek, peyzaj ve doğal bölge, (5) iç yapı ve işlev. Gerçekten de Humboldt şiirselliği, güzelliği ve estetiği önemsemesinin yanı sıra bilimsel doğruluğu sağlamak için kronometreler, teleskoplar, sekstantlar, mikroskoplar, manyetik pusulalar, termometreler, higrometreler, barometreler, elektrometreler, ses ölçerler gibi son teknolojik ölçüm aletlerini edinmiş ve bunları kullanmıştır. Ayrıca estetiğin görsellik üzerinden ortaya konulmasının elzem olduğunu düşünen Humboldt, peyzajın resmedilmesiyle bütüncüllük ve ilişkiselliğin anlatılabileceğine inanmış ve bir ressamın bakışları ile doğadaki bilimselliğin gösterilmesini savunmuştur (Kwa 2005:153).

Humboldtcu bilimin temel öznesi doğadır. Bir arzu derecesinde, doğaya karşı sürekli bir öğrenme amacıyla olan ve doğadaki karmaşık gerçekliğin çeşitli düzenleri arasındaki bağlantıları anlamayı hedefleyen Humboldt, dünyanın fiziksel tanımını, doğanın canlı ve cansız fenomenlerini birbirine bağlayan ebedî bağların belirlenmesine dayalı olarak yapmak istemiştir (Buttimer 2001:108). Bu kapsamda, doğayı her zaman akıl ve sanat ile birlikte düşünmüş ve içsel güçler tarafından şekillendirilen bir doğa bağlamında fiziksel fenomenleri açıklamaya çalışmıştır (Cresswell 2013:39). Onun nezdinde, sadece doğaya, tarlalarına ve ormanlarına bakmak hayal gücümüzü harekete geçirirken, organize bir varlığın belirli yapısının incelenmesinden alınan izlenim ise ayrıntılar sağlardı (Humboldt-Bonpland 1807 [2009]:73).

Doğanın sadece hantal bir ansiklopedik özetiyle ilgilenmeyen Humboldt, onu içsel güçler tarafından hareket ettirilen ve canlandırılan bir bütün olarak kabul etmiştir (Humboldt 1847 [2010]: XVIII). Eşsiz ve muhteşem bir fenomen olan doğa, bünyesinde barındırdığı tüm dinamikleri ile çok

sayıdaki parçanın oluşturduğu hareketli bir yapıydı ve esas olan bunu anlamak ve çözmektir (Walls 1995:95). Bu bağlamda doğa, her şeyin birbirine bağlı olduğu, iç güçler tarafından hareket ettirilen ve canlandırılan girift bir bütündür (Humboldt 1845 [1858]:24). Böylelikle bir özsel birlik ve bütünsel bağlama odaklanan Humboldt, bu birlik sayesinde ‘inorganik’ olguların (kayalar, toprak ve su) ‘organik’ olgularla (bitki, hayvan ve insan) nedensel olarak bağlantılı olduğunu varsaymakta (Ernste-Philo 2009:1118) ve bunun bir sonucu olarak doğanın güçlü ve derin ağlarla örüldüğüne dikkat çekmektedir (Humboldt 1849 [2022]:3). Ayrıca, bu gibi bir sistem içerisinde, onun için bireysel fenomenler sadece bütün ile olan diyalogları bakımından dikkate değerdirler. Doğaya karşı geliştirdiği bu animist bakış açısıyla Humboldt, doğanın ampirik olarak ele alınmasını ve gözlem, ölçme, açıklama ve hayalde canlandırma için meşru bir alan haline getirilmesini sağlamıştır (Buttimer 2001:108).

Doğanın bilimsel ve estetik bir ağ bağlamında yorumlanmasını esas alan Humboldcu bilimin izlerini, onun en önemli eseri olarak kabul edilebilecek *Cosmos: Sketch of a Physical Description of the Universe* (*Kozmos: Evrenin Fiziksel Tanımının Bir Taslağı*) (1845) çalışmasında görülebilir. Humboldt, *Cosmos*’ta evrenin fiziki bir tanımlamasına odaklanır (Cresswell 2013:39) ve bütün maddi dünyayı bir araya getirmeye çalışır (Unwin 1992:76). *Cosmos*’un 1845 ve 1847’de yayımlanan ilk iki cildi giriş niteliğindedir, 1850’deki üçüncüsü astronomiyi ve 1858’deki dördüncüsü yeryüzünü konu edinir. Ölümüyle yarım kalan beşinci cilt ise jeoloji ve volkanizma hakkındadır. Ayrıca bu ciltte dillerin, insan ırkının, hayvanların, bitkilerin dağılımına da yer verilmiştir. *Cosmos*’ta kuramsal ve deneysel bilimdeki yeni yönlerin dünyaya bütüncül bir yaklaşımla nasıl birleştirileceği ile ilgilenen Humboldt (Humboldt 1847 [2010]: 18), bu bakımdan bütün evrenin bilgisini temin etme girişiminde bulunur.

Doğa araştırmalarına gittikçe egemen olmaya başlayan entelektüel parçalanmaya karşı koyma girişimi olan *Cosmos*’ta Humboldt, dışsal doğal dünyayı, insanın yaratıcı hayal gücü ve varoluşuyla ilişkilendirmeye çalışır (Godlewska 1999a:124). *Cosmos*’un yaklaşık yüz sayfalık giriş kısmında, canlı bir bütün olarak doğadaki organizmaların ağ benzeri girift bir yapı içinde birbirlerine bağlandıklarını ve canlıların hiç durmadan birbirlerini etkiledikleri söyler (Wulf 2017:320). Bu bağlamda *Cosmos*’un ardındaki temel motif, doğadaki birliktir (Humboldt 1845 [1858]:24). Her türden olgu arasındaki fiziksel ve düşünsel bağlantıları göstermeye çalışan Humboldt,

doğadaki birliğin doğanın kendisi kadar insan zihninde de yer aldığını ileri sürer (Humboldt 1847 [2010]: 5). Bu kapsamda onun için doğanın incelenmesi insan zihninin; sanatın, bilimin ve edebiyatın soruşturulması ise doğanın irdelenmesi anlamına gelirdi (Godlewska 1999a:124).

Humboldt, *Views of Nature (Doğa Manzaraları)* (1808) adlı eserinde de edebiyat ve resmin bilimsel bulguların temel parçası olduğunu imler (Mattos 2004:144). Bu eserinde, okuyucuya ayrıntılı doğal açıklamalar sunmanın yanı sıra doğanın fenomenlerini bir bütün olarak açıklama girişiminde bulunur (Fetz 2017:660). Kendi ifadesiyle, “doğanın kapsamlı bir genel görünümü, güçlerin işbirliğinin kanıtı ve tropiklerin doğrudan deneyiminin bir kişiye duygu verdiği zevkin yenilenmesi” üzerinde durur (Humboldt 1808 [2014]:27). Kitapta, Romantik şairlerin anlatımlarıyla ölçümlerin ve ayrıntılı peyzaj açıklamalarının harmanlandığı bu kitap, onun doğayı bilimsel bir gözle analiz ettiğine ve aynı zamanda doğadan etkilendiğine işaret eder. Dolayısıyla Humboldt’un inşa ettiği yaklaşımda nesnellik ve öznellik, makro ve mikro ölçekli araştırma, bilimsel açıklama ve sanatsal temsil arasındaki gerilimleri aşan bir vizyon apaçıktır (Buttimer 2001:106). *Cosmos*’da yazdığı gibi (Humboldt 1845: 55 aktaran Guarin 2004:608),

“... tüm organizmaların ve doğa güçlerinin tek bir dürtü tarafından canlandırılan, bir bütün olarak hareket eden, bir bütün olarak görülebileceği bir bakış noktasına varırız. Schelling’in sanat üzerine şiirsel söyleminde dediği gibi ‘Doğa’, atıl bir kütle değildir ve doğa kendisini evrenin yaratıcı gücü olarak ortaya koyar.”

5. Humboldtçu Bilimin Somut Karşılığı Olarak Naturgemälde (Doğa Resmi)

1789’da Göttingen’de James Cook’un ikinci seyahatinde yanında bulunan Reinhold Forster’in oğlu olan George Forster ile tanışan Humboldt, bilimsel keşif gezilerine ilgi duymaya başlar (Unwin 1992:75; Kızıroğlu 1993:285). Ertesi yıl Forster’la Hollanda ve İngiltere’ye seyahat ederek, bir yandan coğrafyaya yönelik ilgisini geliştirirken diğer yandan da doğayı anlamlandırma konusunda ilk adımlarını atar (Martin 2005:109). Sonrasında Goethe’yle iletişim kurmasıyla, onun dünyaya ilişkin bütüncül bir yaklaşım geliştirmek için yeryüzünün farklı bölgeleri hakkındaki verilerin toplanması ve analiz edilmesine yönelik görüşlerinden ilham alan (Unwin 1992:75) Humboldt; böylelikle Forster aracılığıyla tanıştığı bilimsel keşif gezelerini,

hem doğa incelemelerinin temel bir parçası hem de fenomenlerin çeşitliliği ile doğadaki birliği kavramada anahtar bir rol olarak kabul eder (Nicolson 1987:176). Bütün bunların yanı sıra, 1796'da ölen annesinden kalan yüklü miktarda servet ise söz konusu gezilerin hayata geçirilmesine dikkate değer bir sinerji sağlar.

Humboldt, Aydınlanmanın bilimsel tekniği ile Romantizmin estetik bakışını bir araya getirerek, doğanın bütüncül ve ilişkisel bir yapıda olduğunu görmek ve kanıtlamak için, bir ön gereklilik olarak bilfiil bilimsel bir keşif gezisi yapması gerektiğine inanmıştır. Bu amaçla, uzun soluklu bir Güney Amerika gezisi planlamış ve bu geziyi varsayımsal olarak şimdiye değin doğa hakkında geliştirdiği düşüncelerini kanıtlamada bir kalkış noktası olarak görmüştür. Doğadaki her şeyi birbiriyle bağlantılı ve dinamik bir ilişki içinde gören Humboldt (Kraft 2015:279), hem doğal dünyanın iç işleyişini ortaya koymayı hem de hayvan ve bitki âlemi üzerinde iç dünyanın etkisini incelemeyi hedeflemiştir (Unwin 1992:75). Diğer bir deyişle o, bu gezinin düşüncelerini somutlaştırmada önemli bir adım olacağına yönelik bir öndeyi geliştirmiş ve yolculuğa ilişkin temel amacını da şöyle ifade etmiştir (De Terra 1955, aktaran Buttimer 2001:108):

“... Bitkileri ve fosilleri toplayacağım ve en iyi aletlerle astronomik gözlemler yapacağım. Ancak bu, yolculuğumun ana amacı değil. Doğanın güçlerinin birbirleri üzerinde nasıl etki ettiğini ve coğrafi çevrenin hayvanlar ve bitkiler üzerinde nasıl bir etki yarattığını keşfetmeye çalışacağım. Kısacası, doğadaki uyumu bulmalıyım.”

İspanya Kralı IV. Charles'tan aldığı izinle, botanikçi Aimé Bonpland ile birlikte 5 Haziran 1799'da “Pizarro” adlı gemiyle İspanya'dan hareket eden Humboldt, 1 Temmuz 1799'da Venezuela'ya vararak yolculuğunu resmen başlatır (Buttimer 2009:6109). Seyahati süresince, yeni bilgilere ulaşma güdüsüyle Güney Amerika'yı adeta karış karış gezer ve Yeni Dünya'nın derinliklerinde beş yıl boyunca çoğunlukla yaya olarak on bin kilometreye yakın yol yapar.³ O, Kuzey Amerika üzerinden tekrar Avrupa'ya hareket ederek, 1804'de dört başı mamur yolculuğunu tamamlar. Humboldt, yolculuk sırasında ilk niteliğinde azımsanamayacak pek çok yeni şey ortaya koyar. Bilinmeyen bitki ve hayvan örneklerini toplaması, Amazon ve Orinoco nehirlerinin drenaj sistemlerini birbirine bağlayan Casiquiare kanalını keşfetmesi, Güney Amerika'nın batı kıyısındaki okyanus akıntısının hızını

³ Bugünkü Venezuela, Kolombiya, Küba, Ekvador, Peru, Meksika ve ABD'yi kapsamaktadır.

ve sıcaklığını ölçmesi, Amazon yerlilerinin kültürleri, dilleri, gelenekleri ve ekonomilerini gözlemlemesi bunlardan sadece birkaçıdır (Buttimer 2009:6110).

Gezi boyunca Humboldt, insan da dahil olmak üzere, doğanın her bir parçasının bütüncül bir birlik ve ilişki içerisinde olduğunu ortaya koymakla ilgilenmiştir (Humboldt 1847 [2010]: XVIIİ). Bu kapsamda fiziki süreçlere etki eden güçleri ampirik olarak incelemeyi amaçlamış ve onlara nesnel bir gerçeklik kazandırmak istemiştir (Humboldt 1847 [2010]: 9-11). Bunun için ilk aşama olarak yanına 42'den az olmayan farklı bilimsel alet ve ölçüm ekipmanı almış ve bunları sürekli kullanmıştır (Thomassen 2017:229). Pusula, barometre, sekstant, kadran, termometre, yağmur ölçer, aeromotor, teodolit, teleskop, siyanometre gibi son teknoloji ekipmanlarla donatılmış bir şekilde doğayı ölçmüş, dağların yüksekliğini hesaplamış, hava basıncı, sıcaklık, yağış, manyetizma ve elektrikle ilgili verileri kaydetmiş ve titiz astronomik gözlemler yapmıştır (Guarin 2004:608). Dahası doğal dünyayı anlamak için yalnızca bitkileri, hayvanları ve kayaları sınıflandırmanın yeterli olduğunu düşünmeyen Humboldt, ikinci olarak doğanın hayal gücü, duygu ve estetik aracılığıyla deneyimlenmesinin rasyonel düşünce kadar gerekli olduğunu dile getirmiştir (Wulf 2017:65). Zira ona göre, deneysel yöntemlerle anlaşılmaya çalışılan doğanın, içimizde uyandırdığı derin anlayışlar ve zevkleri onun ihtişamı ve büyüklüğüne layık, canlı bir şekilde tasvir etmek elzemdir (Humboldt 1845 [1858]:23). Bir şairin parıldayan hayal gücü ya da bir ressamın sanatı, güçlü ve canlı doğa imgesinin üretilmesinde vazgeçilmezdir (Humboldt 1849 [2022]:85). Örneğin bu minvalde o, hakkında her türlü ölçümler ve verileri topladığı bozkırlar ve çölleri, sonsuzluk duygusuyla niteler ve ayrıca sık sık güzellik, yücelik gibi estetik terimleri deneysel açıklamalarla birlikte kullanır (Millán 2019:193). Böylelikle başlangıçta birbirinden bağımsız görünen olguların, gözlemler çoğaldıkça ve estetik olarak bir araya getirildikçe aralarındaki uçurumların kapanması, karşılıklı ilişkiselliğe dayalı bütüncül bir görüşe ulaştırır (Humboldt 1847 [2010]: 31).

Bu bağlamda dışsal formun yapı ve işlev tarafından nasıl şekillendirildiğini anlamak isteyen ve bunun ampirik gözlemlere dayanarak genel bir bilgi haline getirilebileceğine inanan Humboldt, bu amacı gerçekleştirebilecek “kusursuz” bir dil arayışına girer (Godlewska-Martin 2011:362). Bu arayışın bir sonucu olarak, ilk defa *Essay on the Geography of Plants*⁴

⁴ Bu kitap, Avrupa'ya döndükten sonra Güney Amerika seyahatinin sonuçlarını yayımladığı 34 ciltlik *Personal Narrative of a Journey to the Equinoctial Regions of the New Continent*'in (1814) ilk cildini oluşturur.

(*Bitkilerin Coğrafyası Üzerine Deneme*) (1805) adlı eserinde kullandığı Naturgemälde’yi ortaya koyar (Buttimer 2001:116). Kuşkusuz, onun bütünleştirici ve katalitik tarzının alametifarikası olan Naturgemälde’nin gövdesini, seyahati süresince topladığı ampirik veriler ve bunların doğanın bütüncül yapısı temelinde estetik bir şekilde sunulması oluşturur (Garrido 2013:6). Bu suretle alışlagelenin dışında bilimsel bir çıktı olarak Naturgemälde, onun *Cosmos* ile taçlandığı entelektüel tarzı önceleyen ilk prototiptir.

Şekil 1. Naturgemälde’de Chimborazo Dağı temsili (Kaynak: Knobloch 2007:44).

Naturgemälde, Darwin gibi fikirlerini ve düşüncesini şekillendirecek büyük bir yolculuk yapan Humboldt’un, birbirine bağlı bütün bir doğa fikrinin somut çıktısıdır. “Doğa Resmi” olarak terimleştirilebilecek bu alegorik üslup, Humboldt’un tabiriyle, içerisinde doğanın bütün başat unsurlarının bir arada resmedildiği bir “küçük dünya” ya da “mikro kozmos” idi (Wulf 2017:351). Naturgemälde’de bitkilerden klimatolojik verilere kadar doğanın bütün mekanizmalarının ritmine kulak vermiş ve bilimsel verileri estetik bir çizimle resmetmiştir. Böylelikle kendi dönemindeki doğal dünyanın taksonomik birimlere göre sınıflandırılmasını esas alan formel yaklaşımın dışına çıkarak, bilimsel verilerin estetik çizimlerle görsel olarak da ifade

edilebileceğini göstermiştir. Humboldt'un bilinen en önemli Naturgemälde çizimi, aynı zamanda bir sönmüş yanardağ olan ve Andlar'da yer alan Chimborazo Dağı'dır⁵ (Şekil 1).

Humboldt, yolculuğu sırasında farklı kaşifler ve yerel rehberler eşliğinde Pico del Teide, Silla de Caracas, Puracé, Antisana, Pichincha, Cotopaxi gibi dağlara da tırmanır (Schaumann 2009:448). O zamanlar dünyanın en yüksek dağı olduğuna inanılan Chimborazo'ya (6263 m) 1802'de tırmanan Humboldt, zor koşullarla mücadele etse de, 5760 m tırmanarak neredeyse zirveye kadar çıkar (Kızıroğlu 1993:292). Devasa buz yığınlarıyla kaplı olan ve bunların sürekli kar sınırının altlarına uzandığı (Humboldt-Bonpland 1814 [2021]: 57) bu dağdan oldukça etkilenen ve gezi sonrasında da dağlara ilişkin yazılarında onu örnek bir figür olarak kullanan Humboldt, Chimborazo'yu adeta her şeyin bin iplik ile birbirine bağlandığı doğanın bir kopyası olarak görür (Wulf 2017:130).

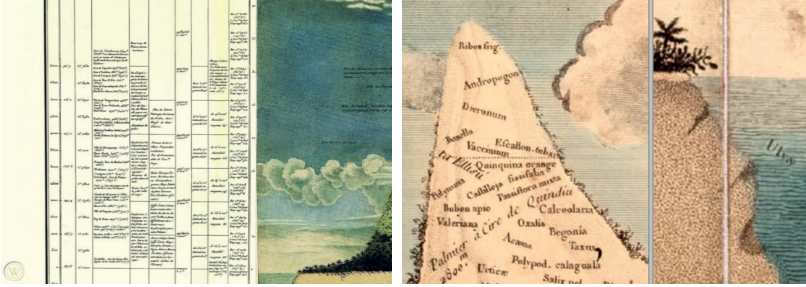
Resimlerin bilim için büyük bir potansiyele sahip olduğunu düşünen Humboldt, Naturgemälde'yi tüm doğa fenomenlerinin coğrafi olandan insana kadar bütünsel bir görünümde özetlenebileceği bir şekilde tasarlamış ve onu her bir ayrıntıda birbiriyle ilişkili bir dizi fenomeni "genel bir izlenim" içinde sunmanın mükemmel bir yolu olarak görmüştür (Garrido 2013:3). Ona göre organizmaların, hayvanların ve bitkilerin, dünyanın çok yönlü yüzeyiyle doğal yerel ilişkileri bağlamında canlı bir şekilde betimlenmesi zihni heyecanlandıran bir adımdır (Humboldt 1808 [2014]:61). Bu suretle, doğa hakkındaki bir bilimsel faaliyet, estetik olarak tatmin edici olmalıdır ve bilinç aracılığıyla bir sanat eseri yaratmayı hedeflemelidir. Bu bağlamda Humboldt'un doğaya ilişkin görüşünün bir hikayesi olarak Naturgemälde de insan ruhuyla yeniden üretilen doğa, doğa bilimcisinin katı analitik görüşü ile sanatçının doğaya hayranlık duyan imgesi arasındaki almaşık bir sentez olarak nakşedilmektedir (Garrido 2013:3).

Chimborazo'nun enine kesitsel bir çizimi olan Naturgemälde, bir metreye altmış santim boyutunda, elle renklendirilmiş büyük bir katlanan sayfa üzerine yapılmıştır (Wulf 2017:131). Naturgemälde, temelde farklı yüksekliklerde bulunan yer altı mantarlarından kar çizgisinin hemen altında yetişen likenlere kadar bitki örtüsünün adlarını, dağılımlarını ve görünümelerini incelikli bir şekilde belgeler (Wulf 2017:131). Peyzaja bir dizi bilimsel disiplin aracılığıyla yaklaşma girişimlerine karşılık gelen ve bir

⁵ Chimborazo Dağı, günümüzde Ekvator sınırları içerisinde ve Quito şehrinin 150 km güneybatısında yer alır.

dağ zincirinin üç zirvesinin görünümünü sunan Naturgemälde'de dağın sağ tarafı tamamen kelimelerden oluşur (Thomasen 2017:231). Bununla birlikte dumanlı dağ tepesi ve bulutlar gibi estetik içerimlerin yanı sıra gölgeler ve suluboyalarla dağlara ve arka plana derinlik ve üç boyutlu bir nitelik veren tartışılmaz bir sanatsal kalite vardır (Thomasen 2017:230).

Naturgemälde'nin sol ve sağ tarafında yer alan sütunlarda ise geniş bir yazı demeti bulunur (Şekil 2). Buralarda enlem-boylam bilgileri, minimum ve maksimum sıcaklıklar, havanın kimyasal bileşimi (oksijen, hidrojen, karbon), sürekli karın alt sınırları, tipik hayvanlar, suyun kaynadığı sıcaklık, belirli bir bölge için jeolojik oluşumları tasvir etme olasılığı, ışığın yoğunluğu, nem seviyesi, gökyüzünün maviliği, toprak özellikleri, yerçekimi kuvveti, basınç, olası tarım türleri, suyun kaynama noktası, elektriksel olayların sıklığı gibi farklı yüksekliklere göre sıralanmış bilgiler verilmiştir (Godlewska-Martin 2011:363). Bunun yanında sütunlarda yine kayaların üst üste binme, eğim ve yatak yönü düzenine sahip olduğu belirtilmiş ve farklı yüksekliklere göre ışık yoğunluğu, nem seviyesi, gökyüzünün siyanometre ile ölçüldüğünde ne kadar mavi görüldüğü, yapılan tarım türleri, dağların denizden görülebileceği mesafe gibi diğer bilgiler de ayrıntılandırılmıştır (Godlewska 1999a:262). Böylelikle doğanın ihtişamına ilişkin yasaları ortaya koyarak genel bir bakış açısı çıkarmaya çalışır (Humboldt 1847 [2010]: XXİİİ).

Şekil 2. Naturgemälde'nin yakınlaştırılmış bölümleri (Kaynak: Etsy; A Wilderness Journal).

Naturgemälde'de Humboldt, doğadaki tüm kuvvetlerin gerçekte nasıl bir simbiyotik ilişki içinde olduklarını göstermeyi şiar edinmiştir (Godlewska 1999a:263). Bu bağlamda Naturgemälde, dağın belirli bir yüksekliğini seçerek, o yükseklikte hangi hayvan ve bitkilerin bulunduğunu ve bununla birlikte buradaki hava sıcaklığı, nem, basınç gibi bilgilerin de ne olduğunu gösteren titiz bir işleyiş mekanizmasına sahiptir (Wulf 2017:132). Yine tüm bu bilgileri, gökyüzüne doğru yazılan Mont Blanc, Vezüv, Cotopaxi

gibi Güney Amerika ya da diğer kıtalardaki dağlarla ilişkilendirmek de mümkündür. Şüphesiz, bütün bunlar Humboldt'un doğanın birliği hakkındaki görüşlerinin bir yansımasıydı.

Doğadaki etkileşimi ve birliği tek bir bakışta ortaya koymaya çalışan Naturgemälde'nin kilit noktasında bitkiler bulunur (Humboldt 1849 [2022]:16). Aynı zamanda ekolojinin kurucusu olarak kabul edilen (Kızıroğlu 1993:296) ve bitki örtüsü ve çevresinin birbirine bağlı olup olmadığını sorgulayan Humboldt, doğa unsurlarının bir denge temelinde birbirini etkilediğini düşünerek, bitki coğrafyasını bu farklı unsurlar arasındaki ilişkiselliğin ve belirli fiziksel yasalar arasındaki dengenin bir sonucu olarak sunar (Humboldt 1849 [2022]:8). Çünkü ona göre, bitki dağılımını açıklamadan önce, sıcaklık ve iklim farklılıklarını düzenleyen yasalarla atmosferin meteorolojik süreçlerini araştırmak ve aralarındaki var olan bağlantıları göstermek elzemdir (Humboldt 1845 [1858]:VIII). Bu bağlamda o, bitki örtüsü, hayvan yaşamı, sıcaklık, yükseklik, nem, ışık, jeolojik katmanlar vb. mekanizmaların hepsini bitki coğrafyasının bir parçası olarak gösterir (Thomasen 2017:231). Bu yönüyle bitkilerin kataloglanmasına yönelik döneminin hâkim anlayışından ayrılarak (Nicolson 1987:168); bitki örtüsü, karakteri, dağılımı ve çevresel parametrelerle ilişkisi gibi bitkilere dair her şeye odaklanır ve böylelikle sadece bitkilerin dışsal ve görünür özelliklerinden ziyade altta yatan bağlantılara ve ilişkilere değinen bütüncül bir yaklaşımın olanaklılığını ortaya koyar (Nicolson 1987:169). Eş deyişle, hem bitkilerin fiziksel özellikleriyle ilgilenmiş hem de temeldeki bağlantılar ve bitki organizmaları arasındaki ilişkilere yoğunlaşmıştır. Bu anlamda Naturgemälde, bitkiler dünyasına bakmanın yeni bir yolunu ve doğanın tüm kuvvetlerinin ve yönlerinin gerçekte ne kadar birbirine bağlı olduğunu gözler önüne serer (Godlewska 1999b:261).

Humboldt, Naturgemälde'deki estetik mevcudiyeti kelimeler üzerinden de ortaya koymaktadır. Metin dağında bulunan bitki adları her ne kadar rastgele yerleştirilmiş gibi görünse de, haddizatında kelimelerin bazılarının kalemle çizilmiş konturların yanında dağ yamacındaki özelliklerin ana hatlarını kastetmek için kullanıldığı görülür (Thomasen 2017:232). Bu bağlamda düşünüldüğünde, dağın kelimelerden ibaret olan kısmının, görsel özenin bir parçası olarak, bitkileri dağın tamamıyla bir bütün olarak gösterdiği görülmektedir.

Humboldt, ayrıca, Naturgemälde'de işlediği doğanın farklı dinamikleri arasındaki ilişkiye metin içinde de sıklıkla bahis açar. Bitkilerin fosil

kalıntılarında bulunan bitki coğrafyası ile ekoloji ve jeoloji arasındaki bağlantı, bitki coğrafyası ile insanın yiyecek ihtiyacı tarafından oluşturulan “insanın” politik ve ahlaki tarihi arasındaki bağlantı ve taklit sanatlarında bulunan doğa ile “insanın” ruhsal varlığı arasındaki bağlantı gibi tablo içerisinde yer veremediği hususları tartışır ve böylelikle okuyucuyu sürekli olarak bu düşünceye kanalize ederek, dünyanın ve insanlığın tarihi gibi geniş ölçekli sorular sormaya teşvik eder (Godlewska 1999a:262).

Naturgemälde ile Humboldt, doğaya yaklaşımını somutlaştırmış ve doğanın anlaşılmasında hem bilimin, hem de estetiğin gerekliliğini ortaya koyan yeni bir bakış açısı sunmuştur. Güzellik, özgürlük ve dinamizm ile karakterize ettiği (Fetz 2017:660) ve aktif bir kimlik yüklediği doğayı, Humboldt’un bütün ve ilişkisel bir formda ele aldığı görülür (Humboldt-Bonpland 1814 [2021]: 111). Chimborazo incelemesi, Humboldt’a iklim, bitki örtüsü, akarsular, hayvanlar gibi çeşitli doğa mekanizmalarının belirli bir serbestlik derecesine rağmen doğanın kadim yasalarınca birbirine bağlı ve canlı bir yapıya sahip olduğunu gösterir (Humboldt 1849 [2022]:9). Bu bağlamda Naturgemälde’de unsurların sürekli hareket ettiği, birbirini etkilediği canlı bir doğa portresi tasvir edilmekte ve doğa çeşitlilikteki birlikle, hareketteki düzenlilikle, değişimdeki süreklilikle sembolleştirilmektedir (Bowen 1970:225). Kuşkusuz, böylesi bir canlı organizma ise ancak bilimsel teknik araçlar ve hayal gücü ile ortaya konulabilirdi.

Naturgemälde, Humboldt’un bilimi sanatsal ve estetik olanla birleştirme gayesinin en kayda değer örneğidir. Doğanın kademeli olarak anlaşılmasını insanlığın entelektüel gelişiminin bir parçası olarak gören Humboldt, öğretici ve bilimsel olarak doğru ama hayal gücünü harekete geçirecek kadar çekici bir “doğa resmi” ortaya koymuştur (Bowen 1970:225). Bu kapsamda bilimsel metinlerin başarılı olabilmesi için hissedilmesi gerektiğine inanan Humboldt, Naturgemälde ile hem doğanın karmaşıklığını açıklamayı hem de insanın ruhunda bir sevinç oluşturmayı amaçlar (Fuentes 2021:300). Ona göre doğanın tasviri sadece dışsal süreçleri merceğe alarak yapılamazdı ve bunun yerine zarafet ve güzelliğe odaklanarak sanatsal yaratımı geliştiren insan zihnindeki görüntüsü tezahürü verilmeliydi (Bunkše 1981:133). Doğanın deneysel bilgisi olmadan, doğaya yönelik estetik takdirimizin yoksullaşacağına inanan ve bu kapsamda estetiği araştırma sürecinin önemli bir parçası olarak gören Humboldt, bununla birlikte doğayı yalnızca bir sanat eserine indirgemez ve onu engin güzelliği ve ezici yüceliğiyle sunar (Millán 2019:197). Görünen odur ki, peyzaj kavramından çok daha kapsamlı olan

onun Naturgemälde'sinde doğa aynı anda hem güzellik hem de bilimsel gerçeklikle sunulur (Humboldt 1847 [2010]: 4).

Özetle, Humboldt'u Avrupa'da bir efsane haline getiren Güney Amerika gezisi, doğru ölçümler ve bilimsel açıklamaları sezgi ve estetikle birleştiren Naturgemälde'nin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir (Godlewska 1999a:264-265). Deneysel bilimin gelişimi ile sanatsal vizyonun bütüncüllüğünü uzlaştırabilecek yeni bir birlik arayışının bir sonucu olarak ortaya çıkan (Godlewska 1999b:266) Naturgemälde'de Humboldt, hem deney bilgisine hem de sezgiye verdiği önemi ortaya koymuştur. Bu anlamda Goethe'nin tarzına benzer şekilde meteorolojik, volkanik, botanik fenomenleri karşılaştırmalı olarak incelemiş ve çeşitlilikte birlik fikrini vurgulamıştır (Buttimer 2001:108). Dahası, doğayı çarpıcı bir şekilde her şeyin birbirine bağlı olduğu bir ağ olarak göstermesinin yanı sıra bilimsel bilginin ifade edilmesine yeni bir yöntem getirmekteydi (Wulf 2017:103). Somut ayrıntılı ölçümler ile tüm peyzaj arasında hem estetik hem de bilimsel olarak bir diyalog işlevi gören Naturgemälde, bu yönüyle aynı zamanda Aydınlanma Çağı ile bilime yönelik Romantik yaklaşımlar arasında bir diyalog haline gelir (Thomassen 2017:233).

6. Sonuç Yerine

Naturgemälde (Doğa Resmi), Humboldt'un kendine has entelektüel tarzını temsil eder. O, Aydınlanmanın deney, gözlem gibi bilimsel teknikleri ile Romantik akımın estetik ve hayal gücünü ortak bir damarda birleştirerek, doğanın açıklanmasına yeni bir soluk getirir. Bu bağlamda, Millán'ın da vurguladığı üzere (2014:18), doğanın izole edilmiş parçaları yerine bütünü sunma arzusu, doğanın estetik bir anlayışla ele alınması ve bilime olan bağlılık onun yaklaşımının temel karakteristikleri olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla Humboldt, metot olarak doğa bilimci, görüş ve anlayış olarak da beşerî bilimci ve Romantik bir bakışa sahip olmasıyla geleneksel tek kültürcü döneme ait bir bilgin olarak tanımlanabilir.

Humboldt'un giriştiği böylesi bir evrensel coğrafi açıklama modeli, kuşkusuz bu dönemdeki coğrafya anlayışıyla da bağdaşır (Godlewska 1999b:266). Sözü edilen zaman dilimine bir parantez açıldığında, Bernhardus Varenius'un *Geography Generalis (Genel Coğrafya)* (1650), Immanuel Kant'ın *Physische Geographie (Fiziki Coğrafya)* (1802) ya da Carl Ritter'in *Die Erdkunde*'sinde (*Coğrafya*) (1852) görülebileceği üzere, özellikle bilimsel çalışmaların ampirizm arka planını esas almasıyla, genel çalışmaların öne çıktığı genel bir kanıdır. Sistematik bir bağlam yerine

bölgesel ya da evrensel bir düzeye sahip olan bu çalışmalar, bir bütün olarak dünyanın açıklanmasına odaklanmıştır. Bu bağlamda Humboldt, Aydınlanma ve Romantizmin hassasiyetlerini bu genelin açıklanmasının bir parçası haline getirerek, bu arayışlarla at başı giden yeni bir pencere açmıştır.

Bununla birlikte Humboldt'un coğrafyadaki mirası, yaklaşımındaki özgünlüğün aksine, zamansal bir süreklilik göstermez. Bilimsel çalışmaları, ulaştığı sonuçlar ve kullandığı yöntemlerle coğrafyanın bir disiplin olarak gelişimine önemli katkılar sağlayan Humboldt (Martin 2005:141), gelgelelim kendisinden sonraki modern dönemde, görüşlerinin belirli bağlamları dahilinde sınırlı olarak referans alınmıştır. Örneğin Pyotr Kropotkin, Humboldt'un sentezci ve bütünsel görüşlerini toplumsal reform lehine desteklerken, Ferdinand von Richthofen ise daha çok onun metodolojik çerçevesi üzerinde durmuş ve coğrafyayı yeryüzünün farklı kesimleri arasındaki nedensel ilişkilerin bir bilimi olarak yorumlamıştır (Unwin 1992:99). Yine George Perkins Marsh, Humboldt'un hayal gücü ve estetiği önemsemesinden hareketle, toplum ve doğa arasındaki ilişkinin, fiziki gerçekliklerin yanı sıra insanın kendi edimleriyle doğayı şekillendirdiği lehine düşünülmesi gerektiğini vurgulamıştır (Olwig 2009:3790). Son olarak Richard Hartshorne ise coğrafyanın bir bilim olarak konumu ve karakteri hakkında Kant, Humboldt ve Hettner arasında bir temas kurar ve bu bağlamda Humboldt'un fikirlerinin Hettner eliyle coğrafyada üretildiğini söyler (Hartshorne 1958:108). O, aynı çizgide buluşturduğu Humboldt ve Hettner'in Kant'ın görüşleriyle uyumlu olduğunu da ileri sürer.

Buna karşın Humboldt'un çeşitlilikteki birliğe odaklanan genel yaklaşımı, kapsamı geniş bir pratiğe dönüşmemiş ve onun coğrafyaya ilişkin kozmolojik vizyonu klasik dönemden itibaren kaybolmaya yüz tutmuştur (Claval 1964, aktaran Martin 2005:195). Bu süreci hızlandıran unsurların başında ise 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren bölgeselciliğin hâkim paradigma olması gelir. Humboldt, bölge kavramı içinde tanımlanabilecek şekilde, çalışmalarında doğa ve insan dünyasını bir arada konu edinse de, bölgesel coğrafyada bu ilişki Humboldt'taki gibi insanın iç dünyasını ve estetik yanını merkeze almaz. Bölgesel coğrafyada, insan dünyası iklim, bitki örtüsü, tarım, endüstri, nüfus gibi fiziki ve beşerî somut gerçeklikle karakterize edilir (Freeman 1961:126-127). Kuşkusuz, insan ve çevre etkileşimine dair bu gibi bir birliktelik, Humboldt'un doğal dünyayı iç dünyayla harmanlayan görüşlerinin saf dışında kalmasına yol açmıştır. Böylelikle bu göreceli

sahneden çekilme, modern dönemde gittikçe billurlaşırken, özellikle çağdaş coğrafyada zirve yapmış ve bu dönemdeki ana akım paradigmalarda içerisinde Humboldt bir yere sahip olamamıştır (Unwin 1992:76-77; Minca 2007:180; Buttner 2009:6112). Bunun temel sebebi ise kuşkusuz, iki kültürcü bilim pratiğine geçişin Humboldtçu bilimin varsayımlarıyla çelişmesi ve onun pratik edilme imkanını ortadan kaldırmasıdır.

Bilimsel yapıda cereyan eden iki kültürcü dönüşümün Humboldt üzerindeki öncü etkisi, disiplinler uzmanlaşmasının gelişimi ile bilimsel üretimin gittikçe genişlemesidir. İki kültürcü devrimle 19. ve 20. yüzyılda bir akademik disiplin, bilim insanı ve bilimsel araştırma seli yaşanmıştır (Martin 2005:125). Bu süreçte, farklı disiplinler tarafından üretilen sistematik çalışmalarla, dünya hakkındaki bilgiler devasa bir şekilde genişlemiştir. Böylesi bir süreçte, Humboldtçu entelektüel pratiği referans alarak, çok sayıda disipline ilişkin bilgileri bir araya getirmek, sentezlemek ve ortak bir yargı oluşturmak mümkün olmamıştır.

İki kültüre geçişin Humboldt üzerindeki asıl etkisi, coğrafyada tetiklediği dönüşümlerdir. İki kültürcü bilim pratiğine neredeyse bir asırdan fazla bir süre sonra entegre olan coğrafyada yaşanan ontolojik ve epistemolojik parçalanma (Bekaroğlu 2016:132-133) ve yaşanan köklü değişim, Humboldtçu bilim anlayışı üzerinde sınırlandırıcı etkileri beraberinde getirmiştir. Bu bakımdan modern dönemdeki Humboldtçu izlerin, çağdaş coğrafyayla birlikte devre dışı kaldığı *söylenebilir*.

Coğrafyanın iki kültürcü bir bağlama geçişinin ilk ayağını ontolojik parçalanma oluşturur. II. Dünya Savaşı'yla birlikte coğrafyanın tasviri ve betimleyici anlayışına yönelik disiplin içinden artan eleştirilerin yanı sıra disiplinin entelektüel bakımdan yetersiz olarak etiketlenmesi (Smith 1987:158), yeni arayışlarla sonuçlanmıştır. Böylesi bir bağlam üzerine temellenen ve evrensel bir bilimsel düşünceyi benimseyen nicel devrimle, coğrafyanın insan ve çevre arasındaki etkileşim olarak tanımlanması ortadan kalkmış ve böylelikle fiziki coğrafya doğa bilimlerine beşerî coğrafya da beşerî disiplinlere yaklaşmıştır (Viles 2005:27). Antik dönemden itibaren coğrafyanın belkemiğini oluşturan bu ontolojik birlikteliğin parçalanması, Humboldt'un bütünsellik vurgusunu da etkilemiştir. Gerçekten de Humboldtçu bilim, Naturgemälde üzerinden somutlaştırabileceğimiz üzere, fiziki ve beşerî etmenlerin bir aradalığına odaklanmaktaydı. Bu bağlamda söz konusu gelişme, Humboldt'un belki de tek yumuşak karnı olan sentezci niteliğinin sürdürülmesi imkânını ortadan kaldırmıştır.

İki kültürcü dönüşümü tamamlayan ikinci halka ise epistemolojik parçalanmadır. Nicel devrime yönelik eleştirilerle somutlaşan davranışsal ve hümanist coğrafyaların yanı sıra savaş karşıtı hareketler, feminist ve çevreci itirazlar, 1968 Prag Baharı, sömürge karşıtı hareket, sosyalizmi ve Marx'ı keşfeden radikaller gibi gelişmelerin etkisiyle disiplin bir başkalaşım geçirmiş (Smith 2001:6) ve Marksist, feminist, postmodern, postyapısalsal gibi post-pozitivist paradigmlar ortaya çıkmıştır. Bu süreçte coğrafya epistemolojik olarak da parçalanmış ve aynı anda çok sayıda paradigmanın varlık gösterdiği çoğulcu bir dağarcık oluşmuştur. Bunun bir sonucu olarak da genelin bilgisine yönelik arayışların neredeyse tamamen disiplinin gündeminden çıkarak, yerini küçük ve yerel ölçekli çalışmalara bırakmıştır (Claval 1964, aktaran Martin, 2005:195). Böylesi bir bağlamda Humboldt'un yaklaşımı gittikçe göz ardı edilmiştir.

Dahası, iki kültürcü coğrafyada Humboldt'un fikirlerinin peyzaj incelemeleri içinde de bir karşılık bulamadığını söylemek mümkündür. 19. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte burjuva devrimleri üzerinde temellenen devletler için, peyzajın özellikle iktidar paradigmasını güvenilir kılacak ve coğrafi alanı kartografik bir sonsuz üretime indirgeyen bir bağlama yerleşmesi, peyzajı kartografik bir nesneye dönüştürmüştür (Minca 2007:185). Peyzajın temsil edilmesine yönelik yaşanan bu değişim, Humboldt'un şiirsel ve duygulu yaklaşımını ortadan kaldırmıştır.

Humboldt, Penck'in de (1928, aktaran Holt-Jensen, 2014:54) dediği gibi büyük bilginlerin sonuncusuydu. Evrenin karmaşık sistemini anlamak için tüm enerjisini (ve servetini) bilimsel gezilere ve araştırmalara adayan Humboldt (Holt-Jensen 2016:2), her ne kadar yaklaşımı gri alanda kalarak silikleşmiş olsa da, rayiçte yeniden popüler olabilecek ufuklar da sunar. Yaklaşık son çeyrek yüzyıldaki fiziki ve beşerî coğrafyayı yeniden bir araya getirmeye yönelik girişimler düşünüldüğünde (örneğin Whatmore 2002), Humboldt'un jeofiziksel, biyolojik, politik veya kültürel süreçleri kapsayan bütüncül bakışını yeniden ziyaret etmek pozitivist, insan merkezli, yapısal ve diğer paradigmlar ile fiziki ve beşerî coğrafya arasındaki diyalogun tekrar inşa edilmesinde rol oynayabilir (Buttimer 2009:6112). Bu minvalde Humboldt'un günümüz bağlamı içine yerleştirilmesi, Martin'in (2005:133) "modern dönemden önce olanların ne kadarı bugün herhangi bir öneme sahip" sorusuna da anlamlı bir cevap verebilir.

Ayrıca Humboldt'u salt bir coğrafi tınıyla anlamak mümkün değildir. Her şeyden önce o, çağının birikimini kendisinde toplayan bir entelektüeldir. Bu

entelektüel birikimin önemli bir karşılığı olarak Naturgemälde, Humboldt'un bir coğrafyacından öte, bir doğa bilimci olduğunu göstermektedir. Kendisi de bu tespiti destekleyecek şekilde, "fiziki coğrafya"nın sınırlarını tüm maddi yaratılışı kapsayan "fiziki kozmografi"ye doğru genişlettiğini belirtmekte ve yerkürenin somut tüm süreçlerini evreni şekillendiren güçlerle birleştirmektedir (Humboldt 1847 [2010]: XIX). Humboldt'un görüşleri ve yaptıkları, coğrafya açısından bir kazanım olmakla birlikte, coğrafyanın sınırlarını aşmakta ve üst bir doğabilimci kimliğine işaret etmektedir. Kuşkusuz, onun dönemindeki bilim insanları tarafından yapılan çalışmalar ve ortaya konulan görüşlerin günümüzün pek çok disiplinler alanına tekabül etmesi, Humboldt'un bir doğabilimci olarak anılmasını daha anlamlı hale getirecektir. Dolayısıyla Leonardo ve Humboldt gibi isimlerin sahip oldukları bütüncül ve kapsayıcı bakış açıları, bilimin gelecekteki yolculuğunda şüphesiz yeniden çiçeklenecektir.

Kaynakça

- A Wilderness Journal (Ocak 2017). "Naturgemälde", <https://awildernessjournal.blogspot.com/2017/10/Naturgemälde.Html> (Erişim Tarihi: 17 Şubat 2025).
- Anlı, Ömer Faik (2015). "İki Kültürlü Epistemolojik Dünyada Felsefe ve Edebiyat." V.Taşdelen, Z.Taştan, A.Eyim, M.Erzen, E.Rızvanoğlu (Eds) İçinde, *Felsefe ve Edebiyat Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (s. 295-317), Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları.
- Bekaroğlu, Erdem (2016). "Modern Dünya-Sisteminin Bilgi Yapıları Bağlamında Coğrafya Disiplini İçin Bir Dışsal Tarih Okuması", *Toplum ve Bilim*, 136, s. 117-145.
- Bernal, John Desmond (2009). *Tarihte Bilim I*, Çev. Tonguç Ok, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Bowen, Margarita J (1970). "Mind And Nature The Physical Geography Of Alexander Von Humboldt", *Scottish Geographical Magazine*, 86 (3), s. 222-233.
- Bunkše, Edmunds V (1981). "Humboldt And An Aesthetic Tradition İn Geography", *Geographical Review*, 71(2), s. 127-146.

- Buttimer, Anne (2001). "Beyond Humboldtian Science And Goethe's Way Of Science: Challenges Of Alexander Von Humboldt's Geography", *Erdkunde*, 55(2), s. 105-120.
- Buttimer, Anne (2009). "Von Humboldt, A", Rob Kitchin, Nigel Thrift (Eds.) İçinde, *International Encyclopedia of Human Geography*, (s. 6109-6113), Amsterdam: Elsevier.
- Cannon, Susan Faye (1978). *Science in Culture: The Early Victorian Period*, Cambridge: Science History Publications.
- Collins, Randall (2016). "Commonality And Divergence Of World Intellectual Structures In The Second Millennium CE", I. Wallerstein (Eds.) İçinde, *The Modern World-System. In The Longue Durée*, (s. 157-170), Londra: Routledge.
- Cresswell, Tim (2013). *Geographic Thought. A Critical Introduction*, New Jersey: Blackwell Publishing.
- Dettelbach, Michael (2001). "Alexander Von Humboldt Between Enlightenment And Romanticism", *Northeastern Naturalist*, 8, s. 9-20.
- Ernste, Huib, Philo, Chris (2009). "Determinism/Environmental Determinism", Rob Kitchin, Nigel Thrift (Eds.) İçinde, *International Encyclopedia of Human Geography*, (s. 1117-1125), Amsterdam: Elsevier.
- Etsy (Nisan, 2018). "Naturgemalde Unity Of Nature Alexander Von Humboldt Giclee", <https://www.etsy.com/listing/894781069/naturgemalde-unity-of-nature-alexander> (Erişim tarihi: 20 Şubat 2025).
- Fetz, Marcelo (2017). "Negotiating Boundaries: Encyclopédie, Romanticism, And The Construction of Science", *História, Ciências, Saúde – Manguinhos*, 24(3), s. 645-663.
- Freeman, Thomas Walter (1961). *A Hundred Years of Geography*, Londra: Aldine.

- Fuentes, Adrián Herrera (2021). "Contemplation And Empathy: On The Joy Of Nature ('Naturgenuss') And Feeling For Nature ('Naturgefühl') In Alexander Von Humboldt's Approach To Science", *German Life And Letters*, 74(3), s. 295-310.
- Garrido, Elisa (2013). "Alexander Von Humboldt And British Artists: The Oriental Taste", *Culture & History Digital Journal*, s. 2(2), 1-7.
- Godlewska, Anne M C (1999a). *Geography Unbound. French Geographic Science From Cassini To Humboldt*, Chicago: University of Chicago Press.
- Godlewska, Anne M C (1999b). "From Enlightenment Vision To Modern Science? Humboldt's Visual Thinking", David N. Livingstone, Charles W. J. Withers (Eds.) İçinde, *Geography And Enlightenment*, (s.236-280), Chicago: The University Of Chicago Press.
- Godlewska, Anne M C, Martin, Jason Grek (2011). "Map", John Agnew, David Livingstone (Eds.) İçinde, *The SAGE Handbook Of Geographical Knowledge*, (s. 357-367), California: SAGE.
- Guarin, Alejandro (2004). "Alexander Von Humboldt And The Origins Of Our Modern Geographical View Of Earth", D.G.Janelle, B.Warf, K.Hansen (Eds.) İçinde, *Worldminds: Geographical Perspectives On 100 Problems*, (s. 607-612), Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Gulbenkian Komisyonu (2011). *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul: Metis Yayınları.
- Hartshorne, Richard (1958). "The Concept Of Geography As A Science Of Space, From Kant And Humboldt To Hettner", *Annals of The Association of American Geographers*, 48(2), s. 97-108.
- Holt-Jensen, Arild (2014). *Coğrafya. Tarihi, Felsefesi ve Temel Kavramları*, Çev. E.Bekaroğlu, Ö.F.Anlı, H.Turut, S.Tuysuz, İstanbul: İdil Yayıncılık.
- Holt-Jensen, Arild (2016). "Cosmography", Douglas Richardson (Eds.) İçinde, *The International Encyclopedia Of Geography. People, The Earth, Environment And Technology Cilt 1*, (s. 1194-1197), New Jersey: Wiley-Blackwell.

- Humboldt, Alexander von (1808 [2014]). *Views Of Nature*, Çev. Mark W. Person, Chicago: The University Of Chicago Press.
- Humboldt, Alexander von (1845 [1858]). *Cosmos: A Sketch Of A Physical Description Of The Universe, Volume 1*, Çev. E.C. Otte, New York: Harper & Brothers, Publishers
- Humboldt, Alexander von (1847 [2010]). *Cosmos: A Sketch Of A Physical Description Of The Universe, Volume 2*, Çev. Edward Sabine, Cambridge: Cambridge University Press.
- Humboldt, Alexander von (1849 [2022]). *Aspects of Nature: In Different Lands and Different Climates; with Scientific Elucid Vol. II*, Çev. Edward Sabine, London: John Murray.
- Humboldt, Alexander von (1860 [2022]). *Letters of Alexander von Humboldt to Varnhagen von Ense. From 1827 to 1858*, Çev. Friedrich Kapp, Glasgow: Good Press.
- Humboldt, Alexander von, Bonpland, Aimée (1807 [2009]). *Essay On The Geography Of Plants*, Çev. Sylvie Romanowski. Chicago: The University Of Chicago Press.
- Humboldt, Alexander von, Bonpland, Aimée (1814 [2021]). *Personal Narrative of a Journey to the Equinoctial Regions of the New Continent*, Çev. Thomasina Ross. Prag: e-artnow Publisher.
- Johnston, Ronald John (1986), *Philosophy And Human Geography: An Introduction To Contemporary Approaches*, Londra: Arnold.
- Johnston, Ronald John, Sidaway, James Derrick (2004). *Geography And Geographers: Anglo-American Human Geography Since 1945*, Londra: Arnold.
- Kettenmann Helmut (1997). "Alexander Von Humboldt And The Concept Of Animal Electricity", *Trends Neurosci*, 20(6), s. 239-42.
- Kızıroğlu, İlhami (1993). "Doğabilimci Alexander von Humbolt'un (1769-1859) Yaşamı ve Bilimsel Çalışmaları", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(9), 281-300.

- Knobloch, Eberhard (2007). “Alexander Von Humboldt—The Explorer And The Scientist”, *Centaurus*, 49, s. 3–14
- Koyré, Alexander (2000). *Bilim Tarihi Yazıları*, Çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara: Tübitak Yayınları.
- Kraft, Tobias (2015). “Von Humboldt, Alexander (1769–1859)”, James D. Wright (Eds.) İçinde, *International Encyclopedia of The Social & Behavioral Sciences* (s. 279–285), Amsterdam: Elsevier.
- Kwa, Chunglin (2005). “Alexander Von Humboldt’s Invention Of The Natural Landscape”, *European Legacy*, 10, s. 149-162.
- Laszlo, Pierre (2004). “Humboldt, A French Perspective”, R.Erickson, M.A.Font, B.Schwartz (Eds.) İçinde, *Alexander Von Humboldt. From The Americas To The Cosmos*, (s. 281-293), Bildner Center For Western Hemisphere Studies.
- Martin, Geoffrey J (2005). *All Possible Worlds. A History Of Geographical Ideas*, Oxford: Oxford University Press.
- Mattos, Claudia (2004). “Landscape Painting Between Art And Science”, R.Erickson, M.A.Font, B.Schwartz (Eds.) İçinde, *Alexander Von Humboldt. From The Americas To The Cosmos*, (s.141-156), New York: Bildner Center For Western Hemisphere Studies.
- Meglio, Maura Di (2007). “Sosyal Bilimler ve Alternatif Disiplin Modelleri”, R.E. Lee, I.Wallerstein (Eds.) İçinde, *İki Kültürü Aşmak*, Çev. Aysun Babacan, (s. 77-98). İstanbul: Metis Yayınları.
- Mielants, Eric (2007). “Tepki ve Direniş: Doğa Bilimleri ve Beşeri Bilimler, 1789-1945”, R.E. Lee, I.Wallerstein (Eds.) İçinde, *İki Kültürü Aşmak*, Çev. Aysun Babacan, (s. 50-76). İstanbul: Metis Yayınları.
- Millán, Elizabeth (2014). “Alexander Von Humboldt’s Poetry Of Nature: Freedom And The Latin American Landscape”, *Meridional. Revista Chilena De Estudios Latinoamericanos*, 3, s. 9-36.

- Millán, Elizabeth (2019). “Protecting Natural Beauty From Humanism’s Violence: The Healing Effects Of Alexander Von Humboldt’s Naturgemälde”, E.Landgraf, G.Trop, L.Weatherby (Eds.) İçinde, *Posthumanism In The Age Of Humanism. Mind, Matter, And The Life Sciences After Kant*, (s. 183-202), Londra: Bloomsbury
- Minca, Claudio (2007). “Humboldt’s Compromise, Or The Forgotten Geographies Of Landscape. *Progress in Human Geography*, 31(2), s. 179-193.
- Nicolson, Malcolm (1987). “Alexander Von Humboldt, Humboldtian Science, And The Origins Of The Study Of Vegetation”, *History of Science*, 25, s. 167-194.
- Olwig, Kenneth R (2009). “Nature”, Rob Kitchin, Nigel Thrift (Eds.) İçinde, *International Encyclopedia of Human Geography*, (s. 3784-3794), Amsterdam: Elsevier.
- Rupke, Nicolaas (1999). “Geography Of Enlightenment: The Critical Reception Of Alexander Von Humboldt’s Mexico Work”, David N. Livingstone, Charles W. J. Withers (Eds.) İçinde, *Geography And Enlightenment*, (s.319-339), Chicago: The University Of Chicago Press.
- Rupke, Nicolaas (2008). *Alexander Von Humboldt A Metabiography*, Chicago: The University Of Chicago Press.
- Schaefer, Fred K (1953 [2018]). “Coğrafyada İstisnacılık: Metodolojik Bir İnceleme”, Çev. Suat Yazan, Erdem Bekaroğlu, Y.Arı (Eds.) İçinde, *20.Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi*, (s.127-156), Konya: Çizgi Kitabevi.
- Schaumann, Caroline (2009). “Who Measures The World? Alexander Von Humboldt S Chimborazo Climb In The Literary Imagination”, *The German Quarterly*, 82(4), s. 447-468.
- Smith, Neil (1987). “Academic War Over The Field Of Geography: The Elimination Of Geography At Harvard, 1947–1951”, *Annals of The Association of American Geographers*, 77, s. 155–172.

- Smith, Neil (2001). "Marxism And Geography İn The Anglophone World", *Geographische Revue*, 3, s. 5–22.
- Snow, Charles Percy (2001), *İki Kültür*, Çev. Tuncay Birkan, Ankara: Tübitak Yayınları.
- Stremlin, Boris (2007). "Otoritenin Kuruluşu: Modern Dünya Biliminin Yükselişi", R.E. Lee, I.Wallerstein (Eds.) İçinde, *İki Kültürü Aşmak*, Çev. Aysun Babacan, (s. 17-49). İstanbul: Metis Yayınları.
- Tekeli, İlhan (2014). "Coğrafya ve Mekan Üzerine", E. Bekaroğlu, A. L. Özdemir (Eds.) İçinde, *Bir Disiplinin İç Dünyası: Modern Türk Coğrafyası Üzerine Söyleşiler*, (s. 3-16), İstanbul: İdil Yayıncılık.
- Thomasen, Laura Søvsø (2017). "Showing And Telling Science – The Integrated Use Of Literature And Images in The Works Of Erasmus Darwin And Alexander Von Humboldt", *Interdisciplinary Science Reviews*, 42(3), s. 227-240.
- Unwin, Tim (1992). *The Place of Geography*, Londra: Longman Publishing.
- Viles, Heather (2005). "A Divided Discipline?" N. Castree, A. Rogers, D. Sherman (Eds.) İçinde, *Questioning Geography*, (s. 26-38), New Jersey: Blackwell.
- Wallerstein, Immanuel (2000). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, Çev: T. Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, Immanuel (2007). *Avrupa Evrenselciliği İktidarın Retoriği*, Çev. Sinan Önal, Diyarbakır: Aram Yayınları.
- Wallerstein, Immanuel (2011a). *The Modern World-System, Volume 1: Capitalist Agriculture And The Origins Of The European World-Economy İn The Sixteenth Century, With A New Prologue*, California: University Of California Press.
- Wallerstein, Immanuel (2011b). *Dünya-Sistemleri Analizi. Bir Giriş*, Çev. E.Abadoğlu, N.Ersoy, İstanbul: Bgst Yayınları.
- Walls, Laure Dassow (1995). *Seeing New Worlds: Henry David Thoreau And Nineteenth-Century Natural Science*, Wisconsin: University Of Wisconsin Press.

Whatmore, Sarah (2002). *Hybrid Geographies: Natures, Cultures, Spaces*, California: Sage.

Wulf, Andrea (2017). *Doğanın Keşfi*, Çev. Emrullah Ataseven, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.